

Становище

от проф. дн Ангел Валентинов Ангелов

за научната и академична дейност на доц. дфн Албена Кирилова Вачева, кандидат в конкурс за заемане на академичната длъжност "професор" по професионално направление 2.1. Филология (Българска литература; Съвременна българска литература), обявен в ДВ, бр. 42 от 12. 05. 2020.

Данни за кандидатката:

Албена Вачева е завършила СУ „Св. Климент Охридски“, спец. Българска филология. От 1992 до 1994 е била хоноруван преподавател, от 1994 до 1996 асистент, до 1996 – 2004 тя е главен асистент, а от 2004 до днес тя е доцент във Филологическия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“. От 2006 до 2011 доц. Вачева преподава български език и литература в Университета в Люблин, Полша.

Албена Вачева придобива научната и образователна степен „доктор по филология“ в 1996; в 2013 тя защитава дисертация на тема: „Жените писатели в българската литература през първата половина на ХХ век: Идеологии на публичността и стратегии на писането“, за която получава научната степен „доктор на филологическите науки“.

В момента доц. Вачева чете два лекционни курса, които изцяло отговарят на научните ѝ интереси, за което съдя от представените за конкурса публикации. Курсовете са: „Културни модели и литературна памет“ и „Жените писателки в българската литература“. Преподаването на доц. Вачева се основава върху собствени изследвания, което е най-добрият начин да се свържат педагогическата и изследователската дейност. Доц. Вачева е научна ръководителка на докторанти.

Кандидатката е автор на 120 научни публикации, сред тях монографии и съставителства на научни сборници. Доц. Вачева има многобройни участия в национални и международни конференции, както и участия в многобройни национални научни проекти. Тя също така е член на академични, научни и образователни организации у нас.

Публикации:

Доц. дфн Албена Вачева участва в конкурса за професор с две монографии, три студии и четиринадесет статии. Част от статиите и студиите в преработен вид впоследствие са включени в двете монографии. Представените трудове съответстват на профила на конкурса и отразяват изследователските интереси на кандидатката.

Представените от доц. дфн Албена Вачева публикации свидетелстват за тематично и концептуално единство; което говори за целенасочен и разширяван с годините изследователски интерес. Предимството на подобна нагласа е възможността да се представи от различни страни и в дълбочина изследваната област от историята на литературата.

В монографията „Социализмът: памет и разказ (Романът и мемоарната литература за близкото минало)“ тя анализира ок. 50 мемоарни книги и романи. В I гл. „Конструирайки миналото: българската мемоаристика от постсоциалистическия период“ основният въпрос, на който доц. Вачева търси отговор е: кое дава право на авторите на спомените да разказват историята? Посочва, че „право да разказва миналото вече има не само официалната историография с нейния предполагаемо дистанциран поглед.“ (с. 24) В съответствие с новия предмет на изследване – не миналото, а спомените за него авторката предлага и съответен изследователски подход. Допускането обаче, че съществува само „официална историография“ не е основателно. Днес, и отдавна, съществуват различни историографски подходи. Личните спомени са били често сред изворите на историографски изследвания. Паметта, лична и колективна, е друг тип отношение към миналото и именно в неговата другост то е предмет на изследване от доц. Вачева. Подчертавам актуалността на проблематиката и на подхода едновременно. Вярно е, че спомените „умножават гледните точки“, но групирането, което предприема доц. Вачева, то е основателно, показва, че тези точки не са толкова много и че не формират множество, освен ако не използваме термина като метафора, означаващ просто повече от един и една.

Първата група спомени са на хора, пострадали при социализма – осъдени, изпратени в лагери, емигрирали по принуда. Вачева съсредоточава своя анализ върху преживяването на страданието и върху начините, по които то е разказано. Страхът, описан не само като лично преживяване, но и като –

социален състояние при социализма, както и връзката страдание – страх са предмет на подробен анализ от страна на авторката.

Втората група спомени са на писатели: а) на писатели емигранти; б) на писатели и критици, които не са имали намерение да емигрират. Анализът на първата подгрупа се доближава до анализа на мемоарите в предишната част. Жизнената ценност, която Вачева посочва като основна за тези мемоари, е желанието за свобода; тя е и подтик, макар и не единствен, за емигриране.

Страниците, отделени на спомените на писатели, които са творили в България, са най-много. По-обстойният анализ също показва, че тези спомени са по-близки на авторката. Вачева знае повече за живота на част от писателите, може да прецени с по-голяма сигурност степента на достоверност на написаното, да го сравни с художествени произведения на писателя/писателката и вследствие на това да направи по-детайлна преценка.

Втората част от книгата обсъжда романите за времето на социализма - за първите години след 1944, за 1968, за 1980-те и за десетилетието след края на социализма.

Тематичните ядра, които анализът на Вачева откроява в романите за първите години след 1944 са: терорът, установен чрез завземането на властта от комунистическата партия на 9. IX. 1944; заличаването на границата между обществено и частно пространство, отсъствието на индивидуални права, създаването на външни и вътрешни врагове, маскирането на личните страсти чрез идеологията. И в тази част авторката продължава да следи основния проблем на монографията - отношението между памет и история, но го преобразува като отношение между памет и забора чрез въпросите: „Какво помним?“ и „Какво не бива да забравяме?“ (с. 120)

В частта за романите, чието действие се развива през втората половина на 1960-те проблематиката се променя и основни ядра на анализа са: интимните връзки и отношението на властта към тях, социалната функция на тялото, на сексуалността, както и ограниченията, на които тялото и сексуалността са подложени, междуполовите отношения, ролята на семейството. Проблемът за паметта в тази подчаст е останал във втория план. Той би могъл да бъде представен по-силно, ако напр. Вачева би обсъдила съществуват ли автобиографичните елементи, които са могли да бъдат подтик за създаването на романите или са въведени и по какъв начин в тях. Изглежда е имала подобно

намерение, защото преди да започне конкретния анализ на романите, тя пише: „разказът в първо лице, акцентиращ върху свидетелската форма, създава ... внушение за автобиографичност и достоверност на сюжета“ (с. 141). Но в самия анализ автобиографичността не е обсъждана. Намерението ѝ също така е било да покаже че „малките разкази на индивидуалния спомен са необходими днес за изграждането на представата за близкото минало“ (с. 139). Това е вярно, но все пак романите не са индивидуален спомен и тези две постановки: спомен и/ли памет и романова структура не са поставени в отношение.

Ангажираните анализи на романите (извън проблема за паметта) говорят за близостта на Вачева с обсъжданата проблематика. Ще посоча два нейни убедителни изводи от анализите на романите. Годината 1968 създава групова биографема, чувство за съпринадлежност за поколението, което е връстник на социализма и което няма памет за действителността преди 1944. Лишената от социална историчност съпротива се осъществява в индивидуалните бунтове на телесното и на сексуалното.

Обстойни анализи (почти сто страници) авторката посвещава на три романа: Д. Динев, „Ангелски езици“ на Ил. Троянов, „Власт и съпротива“ и Г. Тенев, „Господен М.“ Общата тема е присъствието на „народната“ милиция и на ДС в живота при и след социализма. Темите, които тя разглежда са: ролята на мълчанието и индивидуалните жестове на съпротива в едно тоталитарно общество, в какво се проявява чувството за достойнство, как се формира поведението на тези, които са убедени в правотата на режима и допринасят за утвърждаването му. Една от темите искам да открия – несъгласието с политическата действителност, представено като психично заболяване. „Всичко, което е в противоречие с наложения ред, е не просто политически жест и реакция на несъгласие, то е елемент от социалната патология. ... идейното несъгласие се представя като психическо заболяване, което трябва да бъде лекувано ...“ (с. 264)

Последната част от монографията, озаглавена „Антропология на пространствата“ анализира как са представени предметният свят (интериорен и екстериорен) и градските пространства и каква е тяхната функция в изследваните романи. Проблематиката на тази част смятам за перспективен изследователски проблем.

Албена Вачева е проучила значителен и разнороден материал, организираща е анализът си около начините, по които мемоари и романи разказват за целия период на социализма. От изложението мога да предполагам кои от романите или от спомените ѝ са били по-близки. Тя обаче не дава преценки за разликите в художественото качество на романите; интересът ѝ е повече етически, естетическият анализ, когато го има, е спомагателен. (вж. с. 12-13) По същия начин не преценява и степента на убедителност на мемоарите.

Доц. Вачева дава определение (чрез което ориентира и читателя) на централно за книгата понятие като „дисимулация“: „Дисимулацията в социалното поведение на човека, се изразява в разминаването на мислите и вярванията на индивида с неговото поведение във видимите сфери на социалния живот.“ (с. 33-34) Не е посочено обаче коя е научната традиция, в която се формира и използва понятието.

Ал. Вачева смята, че всичко е конструкция; ако това е така, съществува ли реалност вън от конструкцията? Основно понятие в монографията, „конструкция“ е използвано като саморазбиращо се. Как се отнасят конструкция и достоверност при мемоарните книги? Авторката дава частичен отговор на този въпрос: „... липсващите документални свидетелства за една или друга разказана ситуация са замествани с наративни конструкции, формиращи общата контекстуална насоченост на самоизграждащата се творческа биография. Това е причината, поради която историческата достоверност на едни или други събития, описвани в този тип текстове са изключително трудни за верификация от днешна гледна точка. (с. 10-11) От друга страна, доц. Вачева не посочва архиви, нито издания на архиви, които могат да се използват, за да се съпоставят мемоарен разказ и документ.

Втората монография, с която доц. Вачева се представя на конкурса е „Очеркът в модерната българска литература“. В увода авторката определя характеристиките на очерка, анализирайки историческия му развой в българската литература. Тя обсъжда междинния характер на жанра между художествена литература и публицистика и което е особено важно – въздействието на очерка, неговата медийна функция в различни исторически ситуации. Показва убедително как жанрът се променя в зависимост от социалната среда. Достига до извода, че очеркът е неканоничен жанр; този извод се отнася до вътрешната система на литературата. Другият основен извод

се отнася до социалните функции на жанра: очеркът е подходящият жанр за пропагандиране на модерния национализъм, чиято цел е постигане на колективна идентичност. (с. 24) Двете линии – вътрешнолитературната и извънлитературната ще бъдат обсъждани и в първа глава: „Очеркът: особености на жанра“. Доц. Вачева прави обстоен преглед на развоя на очерка през XIX в. в английската и в руската литератури. Значителна част от главата е посветена на теоретичния въпрос за съотношението между литература и действителност, между художествено и идеологично, между литература на факта и автономност на литературната творба. Доц. Вачева отделя особено внимание на дискусиите за литературата през първите три десетилетия на XX в. в Русия и в Съветския съюз. Тези дискусии имат отношение към въпроса: къде е мястото на очерка - в литературата или в журналистиката? С този въпрос са свързани трите исторически форми на очерка – физиологичен, проблемен и портретен. Внимателното проследяване на дискусиите и на промените в естетиката на очерка през първото десетилетие на съветската власт е необходимо на Вачева, за да обясни приложението на съветските постановки „в българските културни и литературни реалности след Втората световна война“. (с. 70) Установяването и анализирането на зависимостта на българската от съветската практика придава убедителност на изводите на авторката. Подчертавам уместността на това свързване и качеството на аргументацията.

Защо обаче, използвайки съветската литературна енциклопедия от 1930-те, доц. Вачева не е използвала следващата – „Краткая литературная энциклопедия“ в девет тома от 1960-1970-те, за да проследи промените по отношение на очерка, настъпили в Съветския съюз за изминалите повече от тридесет години и дали тези промени имат своето отражение или усвояване в България?

Ще посоча като достойнство на теоретичната осмисляне на жанра „очерк“, че то е постигнато чрез исторически анализ, защото историята на признаците и на функционирането на очерка през XIX и XX в. в Русия, в Съветския съюз и в НР България е просто другият модус на теорията. Ще посоча и две основни характеристики, изведени от авторката във втората част на гл. Първа: жанровият архетип на очерка е морално-поучителен текст, който представя активното отношение на своя автор към нравите на епохата и очеркът в модерната епоха се ангажира преди всичко с идеологиите на настоящето. Ето

защо очеркът се оказва най-подходящият жанр, който може да обедини четящите модерни личности в една идеологическа програма. Тук Албена Вачева има пред вид националистическа програма в България в началото на 1940-те, но изводът е и системна характеристика на очерка.

В подглавата „Реализъм и натурализъм“ Ал. Вачева обсъжда отношението „литература – действителност“ в българската литература от последното десетилетие на XIX в., съпоставяйки идеалистическата естетика на д-р Кръстев и социалната концепция за литературата на Димитър Благоев. Съпоставката на двете концепции ѝ дава възможност да се направят заключения и за характера на очерка. Присъединявайки се към М. Кирова, Ал. Вачева подчертава връзката „реалистичност на литературата – колективен смисъл“ и прави извода, че: „Колективният смисъл“ е на практика проявление на идеологията на общностното конструиране. Модерната нация обживява пространствата на настоящето като изважда на преден план морални норми, характерни за етичния код на традиционната култура.“ (с. 100) Вачева показва как отношението „литература – действителност“ се проявява в системата на жанровете и защо жанрът трябва да се мисли като културен факт. (с. 108) За да покаже близостта между къс разказ и очерк, тя анализира творчеството на Христо Максимов, Тодор Влайков, Ив. Вазов, Георги Стаматов. Очерците за литературната историография от първата половина на XX век са разкази за социалната история в белетризирана форма, заключава Вачева. (с. 148) Основната цел, която тя многократно подчертава в творчеството на писателите на разкази-очерци от края на XIX в. е създаването на колективни морални ценности. Тя посочва и различното съотношение между художественост и идейност в творчеството на тези писатели.

През 1940-те очеркът става важно пропагандно средство за осъществяването на модерния националистичен проект. Вачева разглежда очерците на Й. Бадев и на Ст. Чилингиров за Македония, на Ст. Аршинков за Добруджа и на Г. Енев за земеделската кооперация. Националният разказ, смята Вачева, е обвързан с ясно изразена етатистка концепция. Очеркът от края на трийсетте и началото на четирийсетте години на XX век не само разгръща тази представа на модерния национализъм, но и участва в нейното стереотипизиране. Масовостта на аудиторията му дава възможност да се превърне във важен източник на готови формули. (с. 175) Ще посоча и още един съществен извод на Вачева,

който тя прави във връзка с очерците на Г. Енев. „Очерците, които той пише реализират модерните трансформации на жанра, в резултат на което текстовете му представляват същинско средоточие на идеологически инвенции, художествена изразност и публицистичен уклон при представяне на действителността. Точно този модел на очерково писане става образец и се доразвива в социалистическата преса след 1946 г. (с. 183-184)

В последната, трета, глава на книгата Ал. Вачева създава среда от няколко понятия (социалистически реализъм, отразяване и формиране на действителността чрез литературата, социално митотворчество), вътре в която тя разполага обсъждането на езика и на функциите на очерка. Очеркът е жанр, характерен за масмедиите, той притежава обаче своеобразието да използва едновременно и публицистичен, и художествен език; той предава информация, но и разказва истории, прави опит да ангажира морално и естетически публиката. Актуалността, предлагана в художествена форма, осъществява непосредствено и по-бързо от художествената литература принципите на социалистическия реализъм. Поради тази причина очеркът се превръща в един от жанровете, който преживява своя апогей в епохата на социализма. (с. 199) Очеркът е жанрът, който притежава потенциала да осъществи целите, заявени в идеологическите програми на комунистическата партия. Затова на този жанр се обръща значително политическо внимание, за което доц. Вачева привежда свидетелства (с. 199-201; 220-225).

Проследявайки промените, които настъпват в очерковото писане между 1944 и средата на 1970-те, тя достига до извода, че трите десетилетия са важното време в присъствието на очерка в НРБ. През следващите години до 1989 очеркът загубва значението си. Причината доц. Вачева вижда в невъзможността за реално критична публицистика при социализма: „въпреки промените, които настъпват в идеологията, не се създават реални условия за създаването на плуралистична идейна и медийна среда.“ (с. 293) Искам да отбележа многото качествени анализи на книги с очерци, които доц. Вачева прави в трета глава и които придават убедителност на изводите ѝ. Тя разполага своя анализ на очерка в обхватната среда на литературните и социалните промени, извършили се в НРБ. В третата глава има една особено силна част – „Врагове и граници“ (с. 225-254)

Както и в монографията „Социализмът – памет и разказ“, така и тук доц. Вачева е съумяла да организира и да подложи на задълбочен анализ обширен литературен материал. Изводите, до които достига, са с приносен характер за разработвания проблем.

Ще се спра и на темата за сексуални и любовни отношения извън брака в произведения на жени писателки в България между двете световни войни. Доц. Вачева проучва тази тема в статиите „Любов и социални норми“ и „Любовта на отхвърлените като престъпление“. Темата е важна - тя показва социалната чувствителност и ангажимент на писателките, показва скритите страни на вече модерното българско общество, страданието, което не е резултат на героични действия и за което е по-удобно да не се говори и да не осъзнава от „нормалната“ част на обществото. В тези произведения обществото е видно от позиции, намиращи се в неговата периферия. Доц. Вачева прави следното заключение: „Романът „Ирина“ излиза ... като безплатно приложение на списание „Домакия и майка“. Смъртта на Ирина е част от механизма за запазване на симпатиите към идеите за женска еманципация, които Анна Карима споделя през разбиранията на героинята си. Ирина вероятно силно провокира читателската аудитория на списание „Домакия и майка“, но нейното поведение не разрушава доверието на читателките към еманципираната жена, която биха разпознали като заплаха за собствените си семейства.“ (с. 24-, 243). Изводът е поставен в бележка под линия, той е страничен за проучването. Но колко важно щеше да е, ако доц. Вачева беше представила, макар и бегло, възприемането на тези произведения по времето на написването им и до 1944. Това ви могло да стане чрез анализ на рецензии за произведенията, където ги има, чрез тиражите и чрез уточняване на политиката на издателствата, чрез статии, обсъждащи темата в периодичния печат. В „Любовта на отхвърлените като престъпление“ отново в бележка под линия има препратка към социалната психология на 1930-те - цитирана е статия на Христина Чавдарова от 1933 (с. 15). Но и тук това е само „отклонение“ от основната задача на авторката – анализ на самите произведения, чрез който да се достигне до заключения за социалната психология в България през тези десетилетия по отношение на любовта и сексуалността извън брака.

Приносите на доц. Вачева отговарят на представените за конкурса публикации и на дейността ѝ като преподавателка и изследователка.

От обозначените като преподавателски приноси ще посоча два:

- електронното издание на шесттомната история на българската литература, под редакцията на Михаил Арнаудов, осъществено съвместно с проф. Н. Аретов. Изданието е снабдено с предговор, в който редакторите обясняват принципа на своето издание, както и с коментиращи статии на проф. Аретов и на доц. Вачева.

- електронното и хартиено издание на антологията „Жената – грешната и святата“, 2013 и в допълнен вид – 2019, в която са включени произведения на жени писателки до 1944.

Заклучение

Цялостната изследователска и преподавателска дейност на кандидатката доц. дфн Албена Вачева ми дава основание да я препоръчам с пълна убеденост за академичната длъжност "професор" в област на висше образование 2.1. Филология (Българска литература; Съвременна българска литература).

8. IX. 20

Ангел Валентинов Ангелов

Opinion

By Prof. Angel Valentinov Angelov

For the scientific and academic activity of Assoc. Prof. Albena Kirilova Vacheva, Candidate in a competition for the academic position "Professor" in a professional field 2.1. Philology (Bulgarian Literature; Contemporary Bulgarian Literature), published in the State Gazette, issue 42 of 12.05.2020.

Candidate details:

Albena Vacheva graduated from Sofia University "St. Kliment Ohridski", specialist in Bulgarian philology. From 1992 to 1994, she was a part-time lecturer, from 1994 to 1996 an assistant, in 1996-2004 she was a chief assistant, and from 2004 until today she is an associate professor at the Faculty of Philology of SWU "Neofit Rilski". From 2006 to 2011, Assoc. Prof. Vacheva taught Bulgarian language and literature at the University of Lublin, Poland.

Albena Vacheva obtained the scientific and educational degree "Doctor of Philology" in 1996; in 2013 she defended a dissertation on the topic: "Women writers in Bulgarian literature in the first half of the twentieth century: Ideologies of publicity and strategies of writing", for which she received the degree "Doctor of Philology".

Currently, Assoc. Prof. Vacheva is reading two lecture courses that fully meet her research interests, which I judge from the publications submitted for the competition. The courses are: "Cultural Models and Literary Memory" and "Women Writers in Bulgarian Literature". Assoc. Prof. Vacheva's teaching is based on her own research, which is the best way to connect pedagogical and research activities. Assoc. Prof. Vacheva is the research supervisor of a doctoral student.

The candidate is the author of 120 scientific publications, including monographs and compilations of scientific collections. Assoc. Prof. Vacheva has numerous participations in national and international conferences, as well as participations in numerous national research projects. She is also a member of academic, scientific and educational organizations in our country.

Publications:

Assoc. Prof. Albena Vacheva participated in the competition for professor with two monographs, three studies and fourteen articles. Some of the articles and

studies in a revised form were subsequently included in the two monographs. The presented works correspond to the profile of the competition and reflect the research interests of the candidate.

The publications presented by Assoc. Prof. Albena Vacheva testify to thematic and conceptual unity, which speaks of a purposeful and expanding research interest over the years. The advantage of such an attitude is the opportunity to present from different angles and depths the studied area of the history of literature.

Conclusion

The overall research and teaching activity of the candidate Assoc. Prof. Albena Vacheva gives me reason to recommend her with full conviction for the academic position "Professor" in the field of higher education 2.1. Philology (Bulgarian literature; Contemporary Bulgarian literature).

10. IX. 2020

Angel Valentinov Angelov